

УДК 392(075.8)
ББК 82я73
Б12

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ,
рэкамендавана секцыяй філалагічных навук (пракакол № 1 ад 05.05.10)

Рэцэнзенты:

кандыдат гістарычных навук, старшы супрацоўнік ІМЭФ НАН Беларусі

Т.І. Кухаронак;

кандыдат філалагічных навук, в.а. загадчыка кафедры тэорыі і гісторыі
культуры БДПУ *В.А. Вараб'ёва*

Бабчанок, М.А.

Б12

Беларуская фалькларыстыка: аказіянальныя абрады і паэзія : дапамож-
нік / М.А. Бабчанок. – Мінск : БДПУ, 2010. – 72 с.

ISBN 978-985-501-719-7.

У дапаможніку раскрываецца семантыка беларускай аказіянальнай абраднасці і яе вербальнага кампанента, а таксама спецыфіка адпаведных тыпалагічных груп абрадаў: мэтэаралагічных, медыцынскіх, бытавых. Для практычнага вывучэння аказіянальных абрадаў прадстаўлены зборы тэкстаў (звычайў, замоў, прыгавораў, заклічак, галашэнняў), а таксама метадычны блок, што ўтрымлівае кантрольныя пытанні да тэарэтычных раздзелаў.

Адрасуецца выкладчыкам і студэнтам навучальных устаноў, якія звязаны з фальк-
порнай, мастацтвазнаўчай і філалагічнай спецыяльнасцямі, а таксама шырокаму колу
чытачоў, аматарам традыцыйнай культуры.

УДК 392(075.8)
ББК 82я73

ISBN 978-985-501-719-7

© Бабчанок М.А., 2010
© БДПУ, 2010

УВОДЗІНЫ

Беларуская абраднасць з'яўляецца важнай часткай народнай культуры, сапраўдным скарбам гістарычнай спадчыны. Яна ўяўляе сабой гарманічна арганізаваную сістэму жыццёвых правілаў, норм, вераванняў, рытуалаў, працоўных навыкаў, якія абумоўлены асаблівасцямі светаўяўлення беларускага народа ў розныя гістарычныя часы. Даследаванне беларускай абраднасці садзейнічае вывучэнню, развіццю, захаванню і папулярызаванню народных традыцый, духоўных каштоўнасцей, якія вызначаюць жыццяздольнасць нацыі.

Для гістарычнага развіцця чалавецтва характэрна тое, што вераванні, маральна-этычныя нормы, правілы, погляды, спосабы вядзення гаспадаркі, якія б забяспечвалі дабрабыт кожнага чалавека і грамадства ў цэлым, назапашваліся ў пэўную сістэму, фарміруючы сацыяльны вопыт, перадаваліся з пакалення ў пакаленне і ўсведамляліся як неабходныя на ўзроўні грамадскай свядомасці. Гэтая сістэма ўяўляла сабой сукупнасць дзеянняў, слоў, рухаў, магічных сімвалаў, знакавых элементаў, якія схематычна адлюстроўвалі вераванні чалавека і ажыццяўляліся паводле формульнага прынцыпу. Усё гэта на ўзроўні падсвядомага павінна было садзейнічаць дабрабыту чалавека, што абумоўлівала канстантнасць выканання і забяспечвала ўстойлівае захаванне і пераемнасць зместу, характару, форм пэўных працэсаў і з'яў асабістага і грамадскага жыцця.

Сістэма вызначаных форм паводзін і вераванняў чалавека, якая ўяўляе сабой формулу выканання сімвалічна-знакавых дзеянняў і тэкстаў, традыцыйнасць якой абумоўлівае месца правядзення, выбар выканаўцаў і атрыбутаў, а таксама накіравана на пэўны аб'ект, праводзіцца ва ўстаноўлены час і мае акрэсленае функцыянальнае значэнне, з'яўляецца абрадам.

Абрадавы комплекс беларускага народа ўяўляе сабой сістэму абрадаў і звычайў, рэгулюемых жыццём чалавека і ўвасобленых у яго светаўяўленні. Вялікае значэнне мела захаванне і перадача ад пакалення да пакалення працоўных і бытавых ведаў, уменняў і навыкаў, а таксама звычайў, абрадаў, сімволіка-знакавых дзеянняў, павер'яў, звязаных з асноўнымі жыццёвымі сферамі: сям'ёй, працай, узаемаадносінамі з іншымі членамі грамадства.

Сістэматызацыя беларускіх абрадаў, рытуалаў і звычайў садзейнічае больш глыбокаму вывучэнню чалавечага вопыту, захаванага ў традыцыйнай культурнай спадчыне беларусаў.

Беларускія даследчыкі вызначалі дзве вялікія групы абрадаў: каляндарныя, якія заснаваны на народным календары, і сямейныя, якія ахопліваюць нараджэнне, вяселле, пахаванне (некаторыя даследчыкі дадаюць у гэтую групу провады ў войска і перасяленне ў новую хату).

В.С. Цітоў у сваёй працы «Народная культура Беларусі» прапанаваў больш разгорнутую класіфікацыю і выдзеліў наступныя групы абрадаў:

1. Вытворчыя (уключаюць аграрна-каляндарныя і прамысловыя);
2. Сямейна-бытавыя (радзіны, вяселле, навазелле, пахаванне);
3. Грамадзянскія (звязаныя са знамянальнымі падзеямі, юбілеямі, датамі) [21, с. 9–11].

Некаторыя даследчыкі да асобнай групы адносяць рэлігійныя абрады.

У беларускай фалькларыстыцы існуе даволі шмат даследаванняў каляндарнай і сямейнай абраднасці. Аднак па-за ўвагай апынулася шырокае кола абрадаў, якія маюць спецыфічныя асаблівасці і не могуць быць аднесены да вышэйназваных тыпаў. Аказіянальная абраднасць уяўляе сабой абрадавыя дзеянні, рытуалы, нормы паводзін, магічныя і сімвалічныя вобразы, якія займалі ў жыцці чалавека вядучае месца пад час узнікнення асаблівых сітуацый: засухі, навальніцы, моцных маразоў, хвароб, пажараў і г. д.

Вывучэнне дадзенага тыпу абраднасці з'яўляецца вельмі перспектыўным, паколькі аказіянальныя абрады ўяўляюць сабой найбольш архаічны пласт славянскай традыцыйнай культуры, утрымліваюць у сабе рэшткі старажытных вераванняў і ўяўленняў чалавека, якія маглі быць звязаны з усімі сферамі жыцця чалавека. Таму паміж аказіянальнымі абрадамі і іншымі відамі беларускай абрадавай культуры існуюць цесныя сувязі, што выяўляюцца ва ўзаемапрапісканні і ўзаемадапаўненні рытуальных элементаў, тэкстаў і г. д. Рэканструкцыя беларускай аказіянальнай абраднасці можа быць карыснай у межах даследавання ўсёй славянскай культуры.

Тэарэтычную аснову даследавання склалі працы Е.Р. Раманава, М.Я. Нікіфароўскага, А.К. Сержпутоўскага, М. Федароўскага, К. Фалютыньскага, якія збіралі і вывучалі беларускія абрады і звычаі. Расійскія даследчыкі М. і С. Талстыя вывучалі асобныя кампаненты славянскіх аказіянальных абрадаў, падрабязна разглядаючы аб'екты, атрыбуты, магічныя сродкі і спосабы выканання рытуалаў. Шмат сваіх работ даследчыкі прысвяцілі збіранню і аналізу разнастайных

жанраў традыцыйнай народнай культуры беларускага Палесся [32–34]. Рускі фалькларыст К.В. Чыстоў у сваіх даследаваннях вызначыў і прааналізаваў магчымасці і крытэрыі класіфікацыі славянскай абраднасці, вылучыў у асобныя самастойныя групы аказіянальныя і спецыялізаваныя абрады [37]. Беларускі фалькларыст У.А. Васілевіч у сваёй працы «Зямля стаіць пасярод свету...» («Беларускія народныя прыкметы і павер'і», кн. 1) сабраў і сістэматызаваў фальклорны матэрыял, які змяшчае абрады, рытуалы, звычаі, прыкметы, павер'і і іншыя жанры, якія ўяўляюць сабой традыцыйную культурную спадчыну беларускага народа [13–14]. Сістэмная арганізацыя матэрыялу дазволіла вылучыць і прааналізаваць аказіянальныя абрады і рытуалы ў суаднесенні з іншымі відамі беларускай абраднасці. Вызначэннем характэрных асаблівасцей традыцыйнай народнай культуры займаецца беларускі этнограф У.А. Лобач. У сваёй працы ён прааналізаваў календарную і сямейную абраднасць, вызначыў асаблівасці ўплыву хрысціянства на беларускія абрады і звычаі, ахарактарызаваў найбольш трывалыя язычніцкія элементы, якія захаваліся ў народнай традыцыі [16].

Відавочна, што даследчыкі вызначаюць аказіянальную абраднасць як адну з найменш вывучаных сфер славянскай абраднасці, нягледзячы на тое, што гэтая група абрадаў утрымлівае ў сабе найбольш архаічныя элементы традыцыйнай культуры, цесна пераплецена з магічнымі, рэлігійнымі ўяўленнямі чалавека, яго патрэбамі, клопатамі, спадзяваннямі. Перспектыва даследавання беларускіх аказіянальных абрадаў выяўляецца ў магчымасці пазнання традыцыйнай культуры ў цэлым.

Гісторыя бытавання аказіянальнай абраднасці вызначае яе шматлікія змяненні, якія былі звязаны з разнастайнымі прычынамі: неаднаразовай зменай рэлігійнага ўяўлення людзей, неабходнасцю прыстасавання духоўнай культуры да сацыяльных і палітычных умоў, папярэннем навуковых ведаў пра з'явы і працэсы прыроды. Гэтыя фактары ўплывалі на трансфармацыю аказіянальнай абраднасці, якая ўяўляла сабой некалькі накірункаў: змяненні атрыбутыўнага апарату, функцыянальнай накіраванасці, сферы бытавання абрадаў, узмацненне драматызацыі. Істотнае пераўтварэнне аказіянальных абрадаў садзейнічала знікненню іх некаторых кампанентаў, а таксама пераходу захаваных элементаў у іншыя жанры беларускага фальклору, у прыватнасці, у дзіцячыя прыгаворы, прыпеўкі, заклічкі і іншыя.

Аказіянальная абраднасць змяшчае ў сабе элементы розных культурных пластоў, якія садзейнічалі развіццю і ўзбагачэнню абрадавай культуры. Аднак працэс трансфармацыі абрадаў быў звязаны таксама з такой з'яваю, як страчванне магічнага сэнсу, што прывяло да фактычнага знікнення аказіянальнай абраднасці са сферы актыўнага ўжытку.

Аднак абсалютна знішчыць архаічныя ўяўленні, што стагоддзямі хвалявалі людзей, немагчыма, і некаторая частка абрадавага комплексу беларусаў усё ж засталася ў памяці народа. Традыцыйныя спосабы абароны ад пажару, навальніцы, буры і іншых катаклізмаў патаемна выкарыстоўваліся і перадаваліся вусным шляхам ад пакалення да пакалення.

Некаторыя абрадавыя элементы захаваліся і ў наш час. Многія гаспадыні захоўваюць на выпадак узнікнення крытычнай сітуацыі такія сімвалічныя прадметы, як велікодныя яйкі, грамічныя свечкі, зёлкі, асвячоную ваду і іншыя. Самыя трывалыя элементы аказіянальнай абраднасці захаваліся ў народнай памяці ў выглядзе прыкмет, прыгавораў, песень.